

BERETVÁS GÁBOR

CICAVÍZIÓ

A macskák szerepe a Kádár–kor mesefilmjeiben

A Csukás István által megálmodott macskatörténetek nehezebben olvashatók rá emberi társadalmi mintákra. Csukás világa elvontabbnak van ábrázolva, mint a Bálint Ágnes-féle univerzum.

■ Ha áttekintjük a magyarországi televíziózás történetét, akkor számos bizonyítékot találunk arra, hogy a Magyar Televízió műsorpolitikáját az MSZMP pártpolitikai döntései alapján irányították a Kádár-korban. Az Esti Mese a Magyar Rádió és Televízió Gyermek- és Ifjúsági Főosztályának feladatkörébe illeszkedett. Pontosabban a gyerekvatba tartozott, és a legkisebbeknek a napi rutin elsajátítását segítette elő, ezzel megkönnyítve a szülők feladatát is. Az elgondolás csak 1964. január 1-től lett ténylegesen gyakorlatba ültetve. Akkortól rögzült, hogy a felnőtteknek szóló Híradó előtt legyen gyermekeknek szóló filmes tartalom a műsortervben. Egy tízperces blokkban volt elhelyezve a gyerekeknek szóló mese, amit a tévémaci keretezett be. A meseszereplők leginkább állatok formájában öltöttek testet. Ezek először bábfigurák voltak, akiket később rajzolt figurák váltottak fel.

Nem meglepő, hogy az akkor a gyerekperceket is keretbe foglaló tévémaci megálmodójának, Bálint Ágnesnek a történetei voltak a legelső között bábfilmformába öntve. A sorozat zenéjéért is felelős Bálint Ágnes forgatókönyveiből készült *Mazsola*, majd *Mazsola és Tádé* 1963-tól 1979-ig futott. A pártpolitikai kívánalmaknak megfelelően nevelő jellegű tanmesék a szülői és pszichológusi elvárásoknak is megfelelően nem felkavaró, inkább a nap lezárását a gyerekek számára megkönnyítő történetek voltak. Ezekben egy Manócska nevű figura okít-

ja a kismalac Mazsolát. Manócska ölti tehát magára a tanító-nevelő felnőtt szerepét. A történet 1969-től bővült a Tádé nevű testvérfigurával. Ettől kezdődően a sorozatban Manócska már testvérkonfliktusokat is kezel.

Ezt a bábfilmsorozatot váltja fel a macskaábrázolás szempontjából is fontos, szintén Bálint Ágnes által írt *Futrinka utca* című bábfilmsorozat 1979-ben. Ebben a Mazsola-figurát egy kiskutyával, Buksival helyettesíti be Bálint Ágnes, és Manócskának a beszédes nevű Cicamica lesz a korhoz igazított megfelelője. Míg Manócska neme nem volt hangsúlyos a Mazsola-történetekben, a *Futrinka utca* nagyon is kiemeli, hogy Cicamica nőnemű egyed. Bródy Vera bábjain eleve kevésbé látszott a nemi jelleg, mint a *Futrinka utcáért* felelős Lévai Sándor munkáin. Ezáltal Bródy bábfiguráinak szerepébe a kisfiúk és kislányok egyaránt könnyedén beleképzelhették magukat. Bálint Ágnes és Lévai Sándor együttműködése a *Futrinka utcában* azonban egyértelműen maszkulin vonalvezetésű bábfilmeket eredményezett.

Ennek dúcól alá, hogy Cicamica egyértelműen anyukaszereplőként van ábrázolva. A mese műfajába természetesen belefér, bár a történet szempontjából nincs megindokolva, hogy egy kiskutyát miért egy nőnemű macska nevel, és miért egyedül neveli. Cicamica egyébiránt nem főszereplő. Egyedülálló nő, aki mos, főz, takarít, és valamelyest gyereket nevel. Ezt a modellt közvetíti. Az igazi nevelő, ezáltal a főszereplő a szomszédban lakó szintén egyedülálló, idősebb kutya, Morzsa szomszéd. Buksi és Morzsa kettősére vannak inkább felépítve a mesék, amelyeknek ekképpen férfi-beavatástörténet jellegük lesz.

A *Futrinka utcában* a macska ondulált hajú és hosszú szempillájú bábfigura. Ám a rendezett külső egyáltalán nem hivalkodó. A szürke bábfigura utalhatna az iromba színvilágra is, de a báb egységes szürke színe visszafogottságot is sugall. Akárcsak Szöllösy Irén hangján való megszólalása, kedveskedő beszédmodora. Ez is ráerősít arra, hogy a szerep a stabilitást, az érzelmi biztonságot hordozza magában: Cicamica állandó, de passzív szereplő. Nem nagyon látjuk a házon kívül, akkor is például úgy, hogy elmegy bevásárolni. Nem az öntudatos nőképet erősíti. Az inkább nagyapakort sugalló Morzsa-figurához való viszonyában is inkább a férfi felsőbbrendűségnek aláadogozó figuraként van ábrázolva. Ez a kép összeegyeztethető a hetvenes-nyolcvanas évek magyar filmjeiben látható férfi–nő viszonyrendszerekkel. A késő Kádár-korban a művészi ábrázolások ezeket a sztereotípiákat erősítették, a *Futrinka utca* is ennek felel meg.

Bálint Ágnes írói-forgatókönyvírói munkásságából kirajzolódó látásmódja befolyással bírt tehát arra, hogy az Esti Mesén keresztül milyen társadalomkép hagyományozódjon át a következő nemzedékekre. Ehhez a *Frakk, a macskák réme* is adalékul szolgál. A Pannónia Filmstúdióban papírkivágásos technikával 1972 és 1986 között készült rajzfilm macskaképe szintén a férfidominanciára épít. A címszereplő magyar vizsla a férfi princípiumot testesíti meg. Ám a macskaábrázolásoknak köszönhetően komoly változáson megy keresztül az Esti Mese műsorsávjában a tanító jelleg. A cím persze kijelöli a macskák pozícióját a több éven keresztül ismételt, közel hatperces rajzfilmepizódokban. Mégis a macskák, melyek itt is nőneműként vannak megjelenítve, komoly hangsúlyt kapnak, a címszereplővel egyenértékű szereplőkként jelennek meg, és Cicamicától nagyon eltérő, árnyaltabb személyiségjegyekkel vannak megfestve.

A *Frakk, a macskák réme* szintén egy kivételesebb családmoddell közvetít. Itt most nem egy egyedülálló nevelőt látunk, hanem egy gyermektelennek látszó, kutyát, illetve macskát nevelő, idősebb házaspárt. A kutya gazdája a férfi, Ká-

roly bácsi, a macskák pedig egyértelműen a nőhöz, Irma nénihez tartoznak. Az, hogy a férfinek foglalkozása vagy a hobbija a vadászat, nem teljesen egyértelmű. A rajzfilmsorozatban otthon is vadászruhát hord, ám puskája nincs.

Nem feltétlenül a férfi a cselekvőbb fél, habár kutyát sétáltatni őt látjuk, és neki vannak inkább külső jelenetei. Otthoni környezetben viszont mintha a férfi volna passzívabb, sokszor újságolvasás közben látjuk. Az aktív nőszerep itt is háziasszonyszerep, akárcsak a *Futrinka utca* Cicamica-ábrázolása esetében. Érdekes, hogy ugyan feltűnik gyerekszereplő is egy-egy részben, de leginkább színésítő elemként van jelen, akkor is azt erősíti, hogy a férfinak és a nőnek nincs különösebb nexusa a gyerekekhez. Áttételesen az állatok a gyerekeik. Amely viszonyrendszer kielégítőnek tűnik.

A sorozatban szereplő két macska ellentétpárt alkot. A fekete, démonikus Lukrécia vampjellegét Schubert Éva mély tónusú hangja és hanghordozása erősíti meg, míg a fehér bundájú Szerénke naivaszerepkörét Váradi Hédi kényeskedő beszédmodora és magas hangja teszi érzékletessé. Mindkét színésznő a szótágok elnyújtásával igyekszik a nyávogás attitűdjét a beszédbe illeszteni. Külön nyávogást, fújást ritkán imitálnak, szemben a kutyának hangot kölcsönző Szabó Gyulával, aki vakkantásszerű hangokkal próbálja Frakkot kutyaszerűbbé tenni.

A rövid történetek fő mozgatórugója a kutya-macska ellentét. Illetve az, hogy az állatok a szorosán vett gazdájukat képviselik, azok nemi sztereotípiáit is hordozzák. A *Frakk, a macskák réme* legalábbis erre is bázírozni látszik. Csak hogy egy példát említsek, több részben is feltűnik, hogy a férfit és a kutyát a futball iránti rajongás köti össze, míg a ház asszonya és a macskák eziránt ellenszenvvel viseltetnek.

Bálint Ágnes macskái a javarészt Nagy Pál és Cseh András által rendezte sorozatban lustának és kövérnek tűnnek, akik uralni vágyják a környezetet. Az asszony kiszolgálja, a férfi eltűri őket. Az alapszituációban a teret befoglaló, henyelő, a helyzeteket irányító figurákként vannak megjelenítve. A konfliktusok a párosukra épülnek, bár inverzei egymásnak, mégis együtt cselekednek. Mint ahogy a cím is utal rá, többes szám illeti meg őket. Egymással szimbiózisban élő külön entitásként vannak jelen, akiknek a fajtajellegből adódóan a kutya az ellenségük.

Az inverz jelleg már a színekben megjelenik, a démoni Lukrécia fekete, míg a kissé együgyű Szerénke fehér szőrű. Lukrécia agytrösztként és a tervek magabiztos megvalósítójaként szerepel az összeesküvésekben, Szerénke pedig lassú felfogású segéderőként van jelen. Lényeges, hogy a két macska között nincs különösebb dominanciaharc, egyenrangúságuk kap hangsúlyt eltérő képességeik ellenére.

Ami még kérdésként felmerülhet a Frakk-történetek kapcsán, az Esti Mese „nevelő célzatú” szemüvegén át nézve, hogy a két macska mennyire tölti be funkcióját, munkakerülő-e. Állandó problémaként jelenik meg, hogy a macskák elkényeztetett háziállatként és nem haszonállatként viselkednek, klasszikus funkciójukat alig töltik be, nem fognak egeret. Az igazság az, hogy a macskákat láthatjuk egérfogás közben a sorozatban. Ez úgy van megoldva, hogy az egér némileg tárgyszerűen van ábrázolva. Gyerekeknek készült esti meséről van szó, képileg némileg el van tussolva az, hogy az egyik szereplő tulajdonképpen meggyilkol egy másikat.

A macskák egerekhez való viszonya a szintén 1972-ben bemutatott *Mirr-Murr, a kandúr* sorozatban van inkább kibontva. A Csukás István által megálmo-

dott macskatörténetek nehezebben olvashatók rá emberi társadalmi mintákra. Csukás világa elvontabbnak van ábrázolva, mint a Bálint Ágnes-féle univerzum. Igaz, Bálint kézjegye itt is felbukkan, hiszen ezúttal ő dramaturgként van a stáblistán feltüntetve.

A *Mirr-Murr*-történetek érdekessége, hogy míg az *Esti Mese* szerkesztési elve alapján a meséket általában a tévémaci rövid két jelenete foglalja keretbe, addig *A Mirr-Murr...* esetében maga a bábanimáció is keretbe van foglalva. Itt a gyerekdalok révén is ekkorra már ismertséget szerzett színész, Halász Judit jelenik meg a képen, aki olyan anyukát alakít, aki egy alváshoz készülődő gyereknek mesél el egy *Mirr-Murr*-történetet. Ezzel indulnak a bábfilmepizódok, és a lefekvő gyerektől, gyerekektől elköszönő Halász Judittal is záródnak. Az egyességét Halász hangja is biztosítja, aki nem csak be- és elköszön, hanem a pár perces bábfilmeket is narrálja. Amellett, hogy ő a mesélő, ő kölcsönzi a hangját a meseszereplőknek is, külön intonálva az eltérő karaktereket.

A főszereplő *Mirr-Murr* kandúrmacska, akárcsak a társszereplő, Oriza Triznyák. Meg kell jegyezni, hogy a bábok kinézete hasonló. A kefeszerű haj nemcsak *Mirr-Murr* és Oriza Triznyák jellemzője, hanem a sorozatban felbukkanó mellékszereplők, Téglagyári Megálló, a kutya vagy az egerek és a többi macska is hasonlóképpen vannak megjelenítve. A hajviselet, a ruházat és a szövegkörnyezet is arra utal, hogy nemcsak a macskák, hanem a többi szerep is leginkább férfiszerep. Illetve a ritkán felbukkanó női szereplők már hajviseletük által is könnyen megkülönböztethetők. Jelzem, ezek leginkább pár másodperces villámszerepek.

A két kóbor macska Csukás világában is egyenlőnek van ábrázolva. Igaz, az összes szereplő egyenrangúként van jelen. Habár vannak hangsúlyosabb karakterek, melyeknek nevük is van, és vannak visszatérő szereplők, mint például az egerek, mégis, mivel a karakterek egymás megértésére törekednek, a konfliktusos helyzetek nem különösebben kiélezettek. Nem az ellentétek okozta feszültség viszi előre a cselekményt, hanem inkább a szereplőkre jellemző megértési vágy. A macskák és a kutyák, a macskák és az egerek partnerként vannak ábrázolva, ezáltal is némi utópisztikus összképet rajzolva meg.

Az 1977-től 2011-ig gyártott Magyar Népmesék sorozat szintén a Pannónia Filmstúdió alkotásai közé tartozik. Két rész is meghatározó az *Esti Mese* macskaképének alakulása szempontjából. Az egyik a *Kacor király* című rész, a másik *A macskacicó*, mindkettő a Jankovics Marcell és Lisziák Elek rendezőpáros munkájának eredménye. Tegyük hozzá, hogy a dramaturg ezek esetében is a megkerülhetetlen Bálint Ágnes. Ám Jankovicsék népmesei feldolgozásaiban nem annyira a dramaturgiai következetességen van a hangsúly. Ezekben a néphagyományra épülő vizuális költeményekben az animált macskaszereplők vizuális megjelenítési formái a kiemelkedőek. A *Kacor király* kezdő képsorain lusta házimacskaként megjelenő négy lábú két lábra áll, és kiegyenesedik, vagyis ember-szerű lesz, mintegy metamorfózison megy keresztül, és ezt Jankovicsék képileg a rájuk jellemző módon érzékeltetik. A hatalmat sugárzó Kacor király szürkés színe feketére változik, a szeme smaragdszínű lesz, és fején a bunda koronaként borzolódik fel.

A Kacor király feminin párja az elvarázsolts hercegnő, aki macska képében várja az átok feloldását. Míg Kacor király cselekvő figura, aki a maga által kreált világot irányítja, addig a macskacicó inkább passzív, az átok feloldását váró szereplő. A nőarcúvá rajzolt macska tetteinek a mozgatórugója, hogy férjet szerez-

zen, és ezáltal elhagyhassa a macskatestet. A népmesei jelleget erősíti, hogy az előzménytörténet elsikkad a mesében. Nem tudjuk, ki és miért átkozta el, varázsolta el a királykisasszonyt. Mindenesetre, hogy macskaként elérje a célját, válogatott módszerei lesznek. A nő macskatermészetűnek van ábrázolva ebben a mesében. A törleszkedés, a rimánkodás, a sírás, az önmegsajnáltság a ragaszkodás látszataként jelenik meg. Jankovicsék álságosságot sejtető képei abban kulminálnak, hogy az érzelmi zsarolás különböző gesztusai közt a macska arca elkomorodik, szinte kinéz a kamerába, mielőtt a meggyőzés következő gesztusát választja. Kacor király és a macskacicó közös jellemzője az öntudatosság.

Ezzel ellentétes ábrázolást mutat be Nepp József. És bár nem az Esti Mese részét képezte, de a televízió által közvetített macskaképek elengedhetlen opuszává vált a *Macska-duett*. A Hofi–Koós-páros alkati különbözőségére alapozó figurák esetlenek és sebezhetőek. Ez jelentősen eltér az eddigiekben taglalt macskaképtől. A korabeli popipar slágereit kifestő betétdalok és a két éneklő rajzfilmfigura kulturális toposzá váltak. A majdnem hétperces animációs történetben a két macska egérfogásra adja a fejét, de eközben burleszkszerűen folyton szerencsétlenkednek, majd végül elbuknak. Hiszen az egerek nyernek. A lezáró betétdal is egy újfajta macskaattitűdöt erősít meg, hiszen „lehet egy macska is megalkuvó”, hangzik el a végső konklúzió. Ami egy olyan végkifejletet bont ki a dalszövegben is, ami szokatlan az eddigi macska-egér relációkhoz mérten.

A macska-egér háborúnak az apokalitikus disztópia felé araszolását festi meg Nepp József, akinek a forgatókönyvéből Ternovszky Béla készített egész estés animációs filmet. A Pannónia Filmstúdióban készült, 1986-ban bemutatott *Macskafogó*t a Magyar Televízió is többször műsorára tűzte, így szélesebb közönséghez jutott el, mintha csak a mozikban forgalmazták volna.

Azonkívül, hogy megvolt a politikai áthallásossága, a hidegháborúra való utalás, még ha ez egy romanticizált kémtörténetbe is építve, a *Macskafogó* sajátossága, hogy backgroundjában árult egy Nyugat-képet is. Felhőkarcoló, nagy iroda, luxusvilla úszómedencével, széles benzinfaló járművek, ez mind a szocializmus valóságából kiszakító vágyalom képsoraként is értelmezhető. Azzal együtt, hogy a *Macskafogó* egy gazdaságilag fejlett diktatórikus társadalmat mutat be.

A macskatársadalom hierarchiájának csúcsán a kényúr Don Gatto és az ördögien gonosz Mr. Teufel/Tejfel áll. (Nem véletlen a animációs film kezdeti képsorának Star Wars-utalása sem. Hiszen a Star Wars hierarchikus viszonyrendszere is hasonló mintát követ.) Von Schwarz a feketéző vállalkozó. A piszkos munkát végző gengszter patkányok sem a szocialista államberendezkedés képzetét erősítő figurákként vannak megjelenítve. Még a nevekbe rejtett nyelvi humor is ezt erősíti meg.

Az ábrázolt macskatársadalom hivatalnokfigurája, Safranek az egyetlen, aki a nyolcvanas évek magyar társadalomképébe is könnyen beilleszthető lenne. A főnökének teljesen alárendelt, boldogtalan, függő viszonyban lévő kisember az otthoni környezetben próbálja helyrebillenteni az önbecsülését. Egyedül az ő esetében látunk szülő-gyermek viszonyt megjelenni. Abban a szituációban ő próbál dominálni. Pontosabban megtiltani, hogy macskalánya egy egérrel barátkozzon. Áttételesen tiltja az elnyomottak és az elnyomók közötti párbeszéd minden lehetőségét.

Az emberi tulajdonságokkal felruházott macskák ugyan a *Macskafogó*ban a rágcsálók felett álló ragadozóként vannak bemutatva, mégis, a történet szerint

egy szuperkém egér közbelépésének és egy egértudósok által kifejlesztett csodafegyvernek köszönhetően tömeges tudatmódosításnak lesznek kitéve. Az, hogy a tudatmódosító gépezet, egy robotkutya megjelenése milyen riadalmat kelt a macskapopuláció minden ábrázolt tagjában, arra enged következtetni, hogy egy kutyák nélküli, kontroll nélküli, macskahegemónián alapuló világot modellezett le Nepp József.

Ami a végkifejlet szempontjából azért is érdekes, mert a bevetett gépezetnek köszönhetően leginkább a macskák macskatulajdonságai vesznek el. És bár a zárójelenet egy egymásnak virágot ajándékozó újszerű békecentrikus macskatársadalom képét vetíti elő, mindez mégis egy erőszakos pszichiátriai gyógykezelés utáni állapotként is értelmezhető.

Érdekes, hogy Dargay Attila 1988-as rendezése, *Az erdő kapitánya*, bár szintén egy kapitalista jellegű negatív főhőssel szolgál, mégsem vált a *Macskafogó*-hoz mérhető kulturális toposszá. Holott a Dargay filmjében szereplő Zéró egy olyan történet csalójaként jelenik meg, aminek megfelelően animációs megfelelője lehetne a privatizáció negatív hőseinek. Ugyanis *Az erdő kapitányában* szereplő macska a nem tulajdonolt erdőt akarja kiárusítani a kívülről érkezőknek.

Ez azért is érdekes, mert mintha a korszellem szűrődne át ily módon az animációs filmen. A kora Kádár-kor meséinek ikonikus macskaszereplőinek nemi aránya a maskulin ábrázolásmód felé billen a korszak végére. Pozitív attitűddel bíró mellékszereplőből negatív főhőssé válik. A kezdeti passzív macskaszerepek aktívvá fordulnak. Ez részben köszönhető annak, hogy Bálint Ágnes látásmódját egy új animációs generáció látásmódja váltotta le, illetve betudható a változó korszellemnek.

